

INHOUD

VOORWOORD 9

INLEIDING 11

1 MASSAMIGRATIE EN BEVOLKINGSGROEI TIJDENS DE EERSTE RONDE VAN GLOBALISERING (1550-1780) 19

Bevolkingsgroei en massamigratie 20

Werk 25

Vluchtelingen en mondiale netwerken 33

Beeldvorming en stedelijk beleid 42

Minderheidsvorming als uitzondering 61

Conclusie 70

VENSTER: JODEN IN AMSTERDAM – BART WALLET 73

2 STAGNATIE EN OPKOMEND NATIONALISME (1780-1870) 99

Van bloeiende stadstaat naar stagnerende hoofdstad 102

Stedelijke politiek in een natiestaat 115

Beeldvorming en stedelijk beleid 118

Veramsterdamsing en buurtidentiteiten 129

Conclusie 130

**VENSTER: FRANCISCA, SARA EN WILLEMINA. ZWARTE
AMSTERDAMMERS IN TIJDEN VAN SLAVERNIJ – MARK
PONTE 131**

3 DE TWEEDE GOUDEN EEUW (1870-1914) 151

- Forenzen, toeristen en migranten 153
- Voorzichtige globalisering: nieuwkomers uit Azië en
de Amerika's 170
- Stedelijk beleid en politiek 178
- Conclusie 186

**4 MIGRATIE IN TIJDEN VAN GLOBALISERING,
OORLOG EN GENOCIDE (1914-1945) 187**

- Belgische vluchtelingen 187
- Vreemdelingen als concurrenten op de
arbeidsmarkt 191
- De ultieme ander: Chinese zeelui en nieuwkomers
uit de koloniën 194
- Amsterdam en de buitenwereld 211
- Vluchtelingen uit nazi-Duitsland 220
- 'Ontoelaatbaren' 233
- Duitse bezetters en de vernietiging van
joods Amsterdam 237
- Conclusie 244

**5 DERTIG GLORIEUZE JAREN IN DE SCHADUW VAN DE
HOLOCAUST (1945-1980) 247**

- Terugkeer 248
- Repatrianten uit Nederlands-Indië 252
- Nieuwkomers uit 'de West' 257
- Gastarbeiders 264
- Beeldvorming en politiek 271
- Exodus uit Suriname 276
- 'Echte' Amsterdammers 281
- Conclusie 287

**VENSTER: MOSLIMS IN AMSTERDAM, 1600-HEDEN –
NADIA BOURAS 291**

**6 IMMIGRATIE ALS HET NIEUWE NORMAAL
(1980-2021) 317**

- Een bevolkingstransformatie 318
- De nieuwe immigranten 322
- Tegen de stroom 326
- Het ‘Marokkanenprobleem’ 328
- Minaret en Vlag 341
- Surinamers en Antillianen 351
- Ongedocumenteerden, vluchtelingen en expats 356
- Politiek en xenofobie 360
- Conclusie 364

**VENSTER: NIEUWE AMSTERDAMMERS EN DE
GENTRIFICATIE VAN DE STAD – CODY HOCHSTENBACH
EN WILLEM BOTERMAN 365**

CONCLUSIE 387

BIJLAGEN 395

NOTEN 399

BEELDVERANTWOORDING 423

BRONNEN EN LITERATUUR 427

REGISTER 453

VOORWOORD

Dit boek is geschreven op verzoek van en financieel mogelijk gemaakt door de gemeente Amsterdam. Het doel was een migratiegeschiedenis te schrijven voor een breed publiek die laat zien hoezeer migratie verbonden is met de aard en ontwikkeling van de stad. Wij bedanken Heleen Snijders en Justin Waerts van de gemeente die zeer constructief hebben meegedacht en ons alle vrijheid hebben gegeven het boek zo in te richten als wij nodig achtten. Verder hebben wij veel gehad aan de inhoudelijke opmerkingen op delen van de tekst door collega-wetenschappers Karin Hofmeester, Thomas Huttinga, Gijs Kessler, Martijn de Koning, Sarah de Lange, Ruud Paesie en Rinus Penninx. Ook zijn we dank verschuldigd aan Arnon Grünberg, Marie Lucassen en Raoul Sumter die de tekst met een aantal waardevolle details verrijkten. En uiteraard prijzen wij ons gelukkig met de bijdragen van Nadia Bouras, Cody Hochstenbach & Willem Boterman, Mark Ponte en Bart Wallet, verantwoordelijk voor de vier thematische Vensters. Speciale dank gaat uit naar Simon Dikker Hupkes van uitgeverij Atlas Contact die het proces met zachte doch besliste hand begeleidde en Jan van de Laar die de tekst nauwge-

zet persklaar heeft gemaakt. Uiteraard had dit boek nooit geschreven kunnen worden zonder het vele werk dat tal van collega's, zowel historici als sociaal wetenschappers (terug te vinden in de literatuurlijst) in de afgelopen eeuw hebben verricht. Maar ook dankzij twee uitstekende historische reeksen over de geschiedenis van Amsterdam, die deels online te vinden zijn: 'Ons Amsterdam' en 'Amstelodamum', met het Stadsarchief van Amsterdam als drijvende kracht. Tot slot bedanken wij Merve Tosun van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) voor haar meedenken, meelesen en de uitstekende beeldredactie die een extra dimensie toevoegt aan de tekst.

INLEIDING

Waar je ook bent in de wereld, je zult maar weinig mensen tegenkomen die nog nooit van Amsterdam hebben gehoord. Of het nu via Cruijff-Ajax, Anne Frank, Rembrandt, de rosse buurt, de coffeeshops of de grachtengordel is, bijna iedereen heeft wel een beeld van de stad. Dat is ook niet zo vreemd als je bedenkt dat jaarlijks bijna 10 miljoen toeristen de stad bezoeken. Bovendien is het de enige Nederlandse plaats waar veel mensen in het buitenland over willen lezen. Denk aan de boeken van Russell Shorto en Geert Mak, die in allerlei talen over de toonbank gaan. Lezers van Amerika tot Japan kunnen er geen genoeg van krijgen.

II

Die faam is sinds de jaren zestig sterk gegroeid, maar is verre van nieuw. In de zeventiende eeuw was het ‘Venetië van het Noorden’ tot in Azië, Afrika en de Amerika’s bekend als een van de rijkste en meest dynamische metropolen ter wereld, met een van de modernste economieën. Vandaar de benaming ‘Gouden Eeuw’. Met hoogwaardige werkgelegenheid, een relatief sterke positie van vrouwen, en een voor die tijd hoogst geavanceerd financieel systeem, met de beurs als centrum. Kleiner dan Londen, Beijing en

Parijs, maar vele malen interessanter door de enorme diversiteit aan religies, culturen en een handelsvloot die vrijwel alle zeeën bevoer. Daarbij was Amsterdam een bijna onafhankelijke stadstaat die haar eigen politiek uitstippelde en geen verantwoording schuldig was aan koning of keizer.

12 En tot slot stond Amsterdam bekend als een stad met tolerantie als leidend beginsel, waardoor katholieken, protestanten, joden en moslims vreedzaam naast en deels langs elkaar leefden. Niet uit ideële motieven en ook niet met gelijke rechten voor iedereen, maar omdat de bestuurders, vooral kooplieden, zich realiseerden dat een dergelijke samenlevingsvorm uitermate lucratief was. Minderheden die elders werden verjaagd, maar vooral jonge mannen en vrouwen op zoek naar werk bouwden aan het IJ een nieuw bestaan op en de stad profiteerde van hun spierkracht, frisse ideeën, handelscontacten en ondernemingszin. Vandaar dat de poorten tot het begin van de negentiende eeuw wijd open stonden. Migratie was, naast de handels- en kapitaalstromen, een van de belangrijkste levensaders van de stad Amsterdam, die haar bepaald geen windeieren heeft gelegd. Dat die enorme macht en globale reikwijdte ook een behoorlijke schaduwzijde hadden kunnen hebben, is vooral de laatste jaren breed uitgemeten. Zo hebben historici en anderen de afgelopen jaren, met succes, het borstklopperige nationalistische beeld van de ‘Gouden Eeuw’ onder vuur genomen. Daardoor realiseren we ons meer dan ooit dat de economische expansie met Amsterdam als middelpunt ook tot wijdverbreide slavernij, uitbuiting en racisme heeft geleid.¹ Anderen wijzen op de negatieve effecten van migratie, waarbij sommigen een ronduit apocalyptische ‘minderheid in eigen land’-toon aanslaan.

In dit boek trekken we lange lijnen door de geschiedenis, met als voordeel dat we beter begrijpen wat het verband is tussen economische ontwikkelingen en migratie en hoe

we naast bloei en immigratie periodes van tegenspoed zien samenvallen met het wegblijven van nieuwkomers. In de negentiende eeuw verloor Amsterdam namelijk haar machtige positie en werd ze een normale stad, ondergeschikt aan de nieuwe natiestaat die Nederland was geworden. De hoofdstad van een nieuwbakken koninkrijk, dat wel, maar daar was het meeste ook mee gezegd. De economie stagneerde, wijken verkrotten en de eens zo druk belopen migratiepaden raakten overwoekerd. Daardoor werd de stad veel 'autochter', want de kinderen en kleinkinderen van de vele migranten gingen op in de massa, zonder dat er sprake was van veel nieuwe aanwas van buitenaf.

Pas aan het einde van die eeuw, toen de effecten van de industrialisatie zichtbaar werden en de Nederlandse economie opbloeiende, ging het Amsterdam weer voor de wind. Niet alleen migranten, maar ook het optimisme keerden terug, nieuwe wijken werden aangelegd en trotse gebouwen als het Rijksmuseum, het Centraal Station en het Concertgebouw verrezen uit het veen. De haven leefde op, net als de financiële dienstverlening door banken en verzekeringsmaatschappijen, en daarmee groeide ook de middenstand, en mede dankzij de initiatieven van minderheden en immigranten die tal van nieuwe winkels en bedrijfjes oprichtten. En, eveneens onder hun invloed, deden zich grote maatschappelijke vernieuwingen voor. Vanwege het grote aantal Nederlandse Nobelprijswinnaars, ook aan de universiteit van Amsterdam, wordt daarom wel van de 'tweede Gouden Eeuw' gesproken. Omdat migratie naar Nederland, en daarmee naar Amsterdam, door de staat nog steeds tamelijk vrij werd gelaten, kreeg de stad zo weer vers bloed. Letterlijk en figuurlijk.

Het zou echter tot de jaren zeventig van de vorige eeuw duren, nu zo'n vijftig jaar geleden, voor de migratie uit het buitenland weer spectaculair ging stijgen. Weliswaar werd

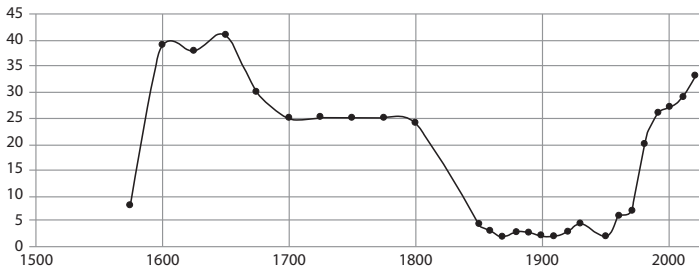

het niveau van de Gouden Eeuw – toen zo’n vier op de tien inwoners in het buitenland was geboren – niet meer bereikt, maar men kwam weer in de buurt. En opnieuw zien we een mix van laag- en hoogopgeleide arbeidsmigranten, vluchtelingen, nieuwkomers uit Indië en Suriname, politieke activisten en artistiekeelingen die aan het IJ een multicultureel thuis vinden. En waar ontelbaar veel kunstenaars, van de Utrechter Wim Sonneveld en de Milanees Riccardo Chailly, tot de in Frankrijk geboren Ramses Shaffy furore maakten. En vergeet niet de stoet van talentvolle voetballers uit voormalige koloniën en verre buitenlanden, die in vruchtbare samenwerking met Amsterdammers als Cruijff (Linnaeusstraat, 1947) en migranten van vlakbij als Hakim Ziyech (Dronten, 1993) Ajax tot grote hoogte brachten.

Een van de hoofdvragen in dit boek is wat dergelijke ingrijpende veranderingen in de samenstelling van de bevolking met een stad doen en met de mensen die daar al lang of nog maar heel kort wonen. Leiden ze tot een verlies van sociale cohesie en conflicten tussen oudgedienden en nieuwkomers? En zo ja, zijn dat uiteindelijk problemen van de korte termijn en hoort migratie gewoon bij een stad, net als dat wij voortdurend in- en uitademen? Want behalve dat zich ieder jaar duizenden mensen in Amsterdam vestigen, gaan er bijna evenveel weer weg.

Een andere vraag is of het zin heeft om wat er in onze tijd gebeurt te vergelijken met eerdere perioden. Wij denken van wel. Toegegeven, er zijn allerlei verschillen. Nieuwkomers uit Marokko zijn geen hugenoten en de stedelijke politiek in de zeventiende eeuw was op een heel andere leest geschoeid dan die van het huidige stadsbestuur. De regenten van toen hadden bijvoorbeeld veel meer macht en er was geen democratie. Kortom, dat er allerlei verschillen zijn, is duidelijk.

Maar daarmee is het verhaal niet verteld. Want het ver-

Grafiek 1: Vermeedelijke trend van in het buitenland geboren en in Amsterdam (% van de bevolking)

leden mag dan een ‘vreemd land zijn’, onder die steeds veranderende buitenkant schuilt menselijk gedrag van individuen, families en groepen, dat veel constanter is dan velen zich realiseren. Zowel toen als nu hebben mensen dromen en aspiraties, is in- en uitsluiting dagelijkse kost, en zien we tal van overeenkomsten in de manier waarop nakomelingen van migranten zich de stad eigen maken. Hoe divers hun achtergrond ook moge zijn, steeds weer opnieuw vinden immigranten en gevestigden een nieuwe manier van samenleven. Met een gemeenschappelijke taal, de Amsterdamse variant van het Nederlands, als cement.

Dat voortdurende heen en weer bewegen tussen de stad en de rest van Nederland en de wereld daarbuiten, heeft niet alleen maar positieve effecten en verloopt lang niet altijd probleemloos. Diversiteit en daaruit voortvloeiende ideeën zijn prachtig en een motor van innovatie, maar dat wil niet zeggen dat immigratie altijd positief uitpakt. Tenminste niet voor iedereen, en de mate van succes hangt af van ieders perspectief en belang. De komst van nieuwkomers kan ook schuren en botsen en wie daarbij de winnaars of verliezers zijn, om het maar even simplistisch voor te stellen, verandert voortdurend. De verliezers kunnen stadsbewoners zijn die er al generaties lang wonen en zich niet meer